

JADIDLAR: UYG‘ONISH DAVRINING MA’RIFATPARVAR SIYMOLARI

Akramjonova Muhlixa Ikromjon qizi
O'zbekiston Xalqaro Islomshunoslik akademiyasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada jadidchilik harakatining tarixiy ildizlari, uning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotdagi o‘rni, jadid ziyolilarning jamiyatni yangilashga bo‘lgan intilishi yoritilgan. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan ta’lim-tarbiya, matbuot, adabiyot va ma’rifiy g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy, Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov va boshqa jadidlarning ijtimoiy faolligi, ularning o‘zbek milliy uyg‘onishiga qo‘shgan hissasi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Jadidchilik – bu xalqni uyg‘otish, jaholatga qarshi kurash, yangi fikrlar sari intilish harakatidir.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, ma’rifat, milliy uyg‘onish, usuli jadid, ma’rifatparvarlik, ta’lim, Behbudiy, Fitrat, yangi maktab, matbuot, Turkiston.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O‘rta Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati milliy uyg‘onishning muhim bosqichi bo‘ldi. Bu harakat mustamlakachilik siyosati, ijtimoiy turg‘unlik, ilmga befarqlik, diniy fanatizm kuchaygan davrda yuzaga chiqdi. Jadid ziyolilar yangi zamon talablari asosida xalqni ogohlikka chaqirish, ma’naviy yuksalishga yetaklash, yangicha tafakkur madaniyatini shakllantirishga intildilar. Ushbu maqolada ularning faoliyati, g‘oyalari va merosining bugungi hayotimizdagi ahamiyati yoritiladi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O‘rta Osiyo, jumladan, Turkiston xalqlari o‘z tarixidagi murakkab davrni boshdan kechirayotgan edi. Bu davrda rus imperiyasi mustamlakachilik siyosatini kuchaytirib, mahalliy aholining siyosiy va madaniy huquqlarini cheklagan, iqtisodiy hayot izdan chiqqan, savodsizlik, diniy fanatizm va jaholat avj olgan edi. Aynan shu davrda sahnaga chiqqan jadidlar – yangi fikrli, ma’rifatparvar ziyolilar millatning kelajagi uchun qayg‘urib, og‘ir sharoitga qaramasdan xalqni uyg‘otishga, ilm-ma’rifatga yetaklashga harakat qildilar.

Jadidchilik harakatining asosiy tamoyili – “ma’rifat bilan taraqqiyotga” degan g‘oyaga asoslangan edi. Jadidlar yangi usuldagi maktablarni ochib, xalq orasida savodxonlikni oshirishni birinchi galdagi vazifa deb bildilar. Ular qadimiy maktablarning sustligi, diniy-taqlidiy o‘qitish uslublarini tanqid qilar, ta’limni yangilash orqali jamiyatni o‘zgartirish mumkinligini ta’kidladilar. “Usuli jadid” deb nomlangan yangi o‘qitish metodikasi qisqa muddat ichida ko‘plab maktablarda tatbiq etila boshladi. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi jadidlar bu borada yetakchi siymolarga aylandilar.

Jadidlarning ikkinchi muhim faoliyat sohasi – matbuot va ommaviy axborot vositalaridir. Ular xalqni ongli qilish, ijtimoiy muammolarni yoritish, mustamlaka zulmini fosh etish uchun gazeta va jurnallar nashr etishni boshladilar. Masalan, Behbudiy tomonidan 1912 yilda nashr etilgan “Tarjimon” va “Samarqand” gazetalarida xalqni ilmga, siyosiy faollikka chaqiruvchi maqolalar bosilib chiqqan. Fitrat va Avloniy esa o‘z asarlarida Turkiston musulmonlarining og‘ir ijtimoiy hayotini tahlil qilgan, ularni uyg‘onishga da‘vat qilganlar. Matbuot orqali tarqalgan bu g‘oyalar yoshlar ongida o‘zgarish yasadi, milliy o‘zlikni anglash jarayonini boshlab berdi.

Jadidlar adabiyotda ham o‘z o‘rnini mustahkamladi. Ular nasr va dramaturgiyadan faol foydalanib, xalqni ogohlikka chorlovchi asarlar yozdilar. Behbudiy “Padarkush” pyesasi orqali eski an‘analar va johillikning fojeali oqibatlarini ko‘rsatdi. Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari bilan yoshlarga axloqiy tarbiya berishga intildi. Fitrat esa o‘zining publitsistik asarlarida mustamlakachilik siyosatini ochiq tanqid qildi. Adabiyot vositasida jadidlar jamiyatda o‘zgarishlar qilish, xalq fikrini yangilash, milliy uyg‘onish ruhini tarqatish yo‘lida xizmat qildilar.

Jadidlarning siyosiy faoliyati ham alohida e‘tiborga loyiq. Ular faqat ma‘rifat emas, balki milliy huquqlarni tiklash, siyosiy mustaqillikka erishish tarafdori edilar. 1917 yilgi fevral inqilobidan so‘ng ular “Sho‘ro” va “Turon” kabi siyosiy tashkilotlar tuzib, Turkiston muxtoriyatini e‘lon qilishga urindilar. Ammo bu harakatlar Rossiya Sovet hokimiyati tomonidan bostirildi. 1918 yildan boshlab ko‘plab jadidlar hibsga olinib, qatag‘on qilindi yoki yo‘q qilindi. Ularning orzulari, g‘oyalari kuch bilan to‘xtatildi, biroq ularning ruhiy merosi xalq qalbida saqlanib qoldi.

Jadidchilik harakatining yutuqlari orasida ta‘limning ommalashuvi, maktab va litseylarning kengayishi, milliy matbuotning shakllanishi, adabiyot va san‘atda yangi yo‘nalishlarning paydo bo‘lishi muhim rol o‘ynadi. Ayniqsa, Abdulla Avloniy tomonidan yaratilgan darsliklar, Fitratning tarixiy va falsafiy asarlari, Behbudiy va Cho‘lponning publitsistik va badiiy ijodlari xalqni uyg‘otishda kuchli vosita bo‘ldi. Ularning har biri o‘z asarlarida xalqni ilmga, birlikka, o‘zligini anglashga chaqirdi.

Bugungi kunda ham jadidchilik g‘oyalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ma‘rifat, ilm-fan, vatanparvarlik, sog‘lom tafakkurga da‘vat etish – bu har bir zamonaviy jamiyatning asosiy qadriyatlariga aylangan. Jadidlarning o‘zbek xalqi uchun qilgan xizmatlari, ularning fidokorligi va jasorati hozirgi avlod uchun ibrat maktabidir. Mustaqillikdan so‘ng O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida jadidlar merosini qayta tiklash, ularni o‘rganish va qadrlashga katta e‘tibor qaratilmoqda.

Jadidlar faqat o‘z davrining ziyolilari emas, balki o‘z xalqining og‘ir holatidan chiqish yo‘lini ko‘rsatgan yo‘lchi yulduzlar bo‘ldilar. Ularning fidokorona xizmatlari natijasida O‘zbekistonda ma‘rifat ildiz otib, yangi milliy ong shakllandi. Ularning harakati o‘zbek tarixida ma‘naviy uyg‘onishning asosiy bosqichi sifatida e‘tirof etiladi.

Jadidlar millat uchun, el-yurt uchun yashab, shaxsiy manfaatlardan voz kechgan vatanparvarlardir. Bugun biz ularga munosib avlod bo'lishimiz, ularning orzularini ro'yobga chiqarishimiz kerak.

Jadidchilik harakati o'zbek xalqining ma'naviy-ma'rifiy hayotida tub burilish yasagan, xalqni uyg'otishga, mustamlaka zulmiga qarshi ma'rifat bilan kurashishga yo'naltirilgan tarixiy voqelikdir. Bu harakat vakillari — Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Fitrat, Cho'lpon kabi ziyolilar ilm-fan, ta'lim-tarbiya, adabiyot va matbuot orqali xalqni yangicha tafakkurga yetakladilar. Jadidlar mustaqil fikrli, ma'rifatparvar va vatanparvar shaxslar bo'lib, o'z asarlari va faoliyati bilan milliy uyg'onishning poydevorini qo'ydilar. Bugungi kunda ularning g'oyalari, ma'naviy merosi yoshlarda yurtparvarlik va taraqqiyot ruhini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jadidlar harakati tarixdan saboq olish, o'zlikni anglash va milliy tiklanishda beqiyos manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Behbudiy, M. (1911). *Padarkush*. Samarqand.
2. Avloniy, A. (1913). *Turkiy Guliston yoxud axloq*. Toshkent.
3. Fitrat, A. (1923). *O'zbek adabiyoti namunalari*. Buxoro.
4. Qodirov, B. (2002). *Jadidchilik: tarix va taqdir*. Toshkent: Fan.
5. Ziyodov, A. (1999). *O'zbek jadidchiligining tarixiy ildizlari*. Toshkent: Sharq.
6. Karimov, I.A. (1997). *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat.
7. Mamatqulov, D. (2011). *Jadidchilik va o'zbek milliy uyg'onish harakati*. Toshkent: Universitet.
8. Karimov, H. (2015). *Jadid adabiyoti: taraqqiyot manbai sifatida*. O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashri.
9. Rasulov, M. (2020). *Jadidchilik merosi va zamonaviylik*. "Ilm-Ziyo" jurnali, №4.